

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ, IPEC DENEYİMİ IŞIĞINDA SANAYİDE ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN SORUNLARI

Necati KAYHAN

Gazikent Üniversitesi

İşletme Bölümü

Yrd. Doç. Dr.

E-posta: necatikayhan@gazikent.edu.tr

Özet

Çocuk işçiliğine ilişkin araştırmalara göre sorun, son yıllarda azalmakla beraber önemini hala korumaktadır. Bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de bir çok çalışan çocuk bedensel, psikolojik vb istismar tehlikesine maruzdur. 1992 yılında ILO /IPEC programına katılan Türkiye de, çocuk işçiliği mücadele konusunda IPEC program çerçevesinde ÇSGB koodinatörlüğünde başarılı projeler yürütülmüştür. Bunlardan biri de öncelikli riskli alanlardan sanayideki çalışan çocukların sorunlarına ilişkindir. Bu nedenle 2010 da Oto tamir ve bakım işyerlerinde çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi ve iyileştirilmesi amaçlı ÇSGB-İş Teftiş Kurulunca proje denetimleri gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede tebliğimizde dünyada ve Türkiye'deki çocuk işçiliğine ilişkin bilgi verilmesinin yanında yürütülen söz konusu projenin bulguları değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: *Çocuk emeğinin istismarı, Türkiye de Çocuk işçiliği, Çocuk İşçiliği ile Mücadele, , Sanayide ve Oto tamir ve bakım işyerlerindeki iş ortamının islahı*

Alan Tanımı: İş Hukuku, Endüstriyel İlişkiler

CHILD LABORS, THE PROBLEMS OF WORKING FOR INDUSTRY WITH THE LIGHT OF ILO-IPEC EXPERIENCE

Abstract

According to the researhes on child labor, the problem despite decreasing recently and still keeps its importance. In our country-Turkey- as the rest of the world a lot of children are exposed to physical, psychological,etc. abuse. In 1992, Turkey attends ILO/IPEC programme, also carried out a lot of successful project about struggle with child labor in the frame of IPEC programme and The Ministry of Labour and Social Security (MLSS) coordination. One of them is about the problems of the children working for primarily risky fields. That's why, in 2010, project inspections were carried out by MLSS Labour-Inspection Council at auto repair and maintenance fields (Mechanic's) to end child labor and to improve it. In this frame, besides primarily giving general information about child labor in Turkey and in the world, the interesting indications and results of the mentioned project will be evaluated.

Key Words: *Abuse of Child Labor, Struggle with Child Labor(ILO-IPEC), Improvement of labour Environment in Auto Repair and Maintance Business and industry*

JEL Classification: J8

1. GİRİŞ

World Vision (dünya görüşü)adlı kuruluş tarafından hazırlanan rapora göre, dünyada 21'nci yüzyılda karşılaşılabilecek en önemli 10 sorun sıralamasında açlık,yoksulluk, savaş, barış ve çevrenin korunmasının yanı sıra, çocuk işçiler sorununa dikkat çekilmesi konunun önemine ilişkin bir fikir sağlamaktadır. Bu çerçevede öncelikle çocuk işçinin genel bir tanımını yapmak gerekirse; sosyo-ekonomik konumları gereği maddi kazanç elde etmek veya meslek edinmek amacıyla esnaf ve sanatkarlar yanında sanayi iş kolunda tarım sektöründe ve marjinal çalışma alanlarında üretime katılan 18 den daha küçük yaşta bireyler olarak ifade edilebilir (Bulut,1996:144). Dünya kamuoyunun, sanayi devriminden başlayarak uzun bir geçmişi olan karmaşık nitelikteki çocuk işçi sorununun 20.yy. kadar fazla üzerinde durmadığı görülmektedir. ILO'nun kurulmasıyla konu üzerinde çalışmalar hızlanmıştır. Özellikle son on yılda olmak üzere çocuk işçiliği sorunu yoğun aktivitelerle gündemde yer almaktadır. Bu amaçla başta BM liderliğinde ILO,UNICEF, EC vb uluslararası kuruluşlar ve dünya liderleri öncülüğünde çeşitli mücadele stratejileri geliştirilmektedir. Çocuk çalışanları koruma amaçlı uluslararası hukuku uygulamaya her geçen gün daha da önem verilmektedir; ancak halen küreselleşmenin tetiklediği yoksulluk,iktisadi kriz,eşitsizlikler, işsizlik vb. olumsuz koşullar nedeniyle bu mücadele sürecinde bir hayli mesafe alınmasına rağmen çalışan çocukların ideal bir şekilde yetişmeleri için gerekli elverişli çevreyi oluşturma ve istismara maruz kalmalarını önlemeye yönelik etkinliği göstermek anlamında daha aşılacak pek çok engel bulunmaktadır. Bu alanda gerçekleştirilen istatistikler ve yapılan araştırmalar ne yazık ki bu toplumsal gerçeği vurgulamaktadır. Çocuk işçiliği sorunun çözümüne ilişkin mücadele sürecinde, özellikle 1990 yılında Newyork da 71 ülkenin katılımıyla yapılan dünya çocuk zirvesince belirlenen evrensel çağrı olgusu dönüm noktası olmuştur. Bundan sonra bütün dünyada sorunun üzerine gidilme strateji ve çalışmaları sonucu çocuk işçileri korumaya yönelik yüzlerce sözleşmeye imza atılmıştır. Ve bu çerçevede getirilen yasal düzenlemeler ve sosyal politikalar sayesinde milyonlarca çalışan çocuk, okula kazandırılarak sağlıklı yetişme ortamlarına kavuşturulmuştur. Ayrıca 1992 yıllarından itibaren bu konuda ILO tarafından, 90 ülkede çocuk işçiliği ile mücadele (IPEC) amaçlı bir çok başarılı proje yürütülmüştür. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen yetersiz sosyo-ekonomik politikalar yüzünden bugün gelişme ve eğitim çağında bulunan birçok çalışan çocuk daha ziyade geri kalmış ülkeler ve gelişmiş ülkelerde olmak üzere bütün dünya ve ülkemizde fiziksel, ruhsal, sosyal gelişimlerini engelleyici sağlıksız ve güvenliksiz ortamlarda istismar tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu anlamda küçükler günümüzde en kötü biçimlerde, uluslararası normlara aykırı, kabul edilemez şartlarda insan ve uyuşturucu ticareti, zorla çalıştırılma ve silah altına alınma, pornografi gibi birçok kirli ve uygunsuz, riskli işlerde istihdam edilebilmektedir. Ayrıca söz konusu çalışan çocukların dünyadaki dağılımı dikkate alındığında başta Hindistan ülkesi olmak üzere Asya, Afrika ve Güney Amerika da yer alan az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerde ağırlık kazandıkları gözlenmektedir. Buralarda en

kötü biçimde çalışan çocukların fiziksel, cinsel istismar erken gebelik, kürtaj doğuma bağlı ölümler, AIDS başta olmak üzere çeşitli hastalıklar uyuşturucu bağımlılığı gibi farklı boyutlu risklere maruz kalmaktadırlar (Küntay,2002:144). Dünyadaki çalışan çocukların durumu ve dağılımı hakkında sayısal veriler olarak kesin bilgi vermek mümkün olmasa da ILO küresel raporlarına göre, Dünyada 306 milyon çalışan çocuk bulunduğu, 12-17 yaş grubu 283 milyon çocuğun çalıştığı için okula devam edemediği tahmin edilmektedir. Bunlardan 115 milyonun ise tehlikeli işlerde çalıştığı belirtilmektedir. Tehlikeli işyerlerinde çalışan çocuk işçilerin yüzde 5.6'sı Asya Pasifik, % 15.1'i Sahraaltı-Afrika ve yüzde 6.7'si Latin Amerika ve Karayiplerde bulunuyor (ÇSGB,2011:6). Yine ILO verilerine göre de çalışan çocukların üçte ikisini erkekler oluşturmaktadır. Diğer yandan çocuk işçi sayısı son yıllarda bütün kıtalarda azalmakla beraber özellikle sadece sahra altı Afrika da arttığı gözlenmektedir. Ayrıca cinsiyet olarak ise 15-17 yaş grubu kız çocuk işçi sayısı azalırken erkek çocuk işçi sayısının arttığı gözlenmektedir. Çocuk işçilerin çoğu, %60'ı tarımda ücretsiz aile işçisi, %26'sı hizmet, %7'si ise sanayi sektöründe çalışmaktadır; ancak bu rakamların resmi olduğu dikkate alınırca çocukların tarım,sokak,ev, küçük işletmelerde çalışmalarına yol açan kayıt dışılık, sağlıklı istatistik ve veri taban olmayışı gibi nedenlerle dünyadaki gerçek çocuk çalışma tablosunun çok daha vahim boyutlarda olduğu düşünülmektedir. Örneğin, halen gelişmiş ülkelerde çalışan çocuk sayısına ilişkin sağlıklı istatistik dahi bulunmamaktadır (Avşar;Öğütoğulları,2012:38). Esasta, çocuk çalışması veya istismarı olayı az gelişmişlik, yoksulluk göstergesi olarak karşımıza çıkmakta, bu nedenle sorunun önemi Asya-Pasifik ülkelerine gittikçe daha yüksek boyutlara karşımıza çıkmaktadır.. Dünyada çocuklar daha çok ihracata yönelik üretim yapan gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerde tekstil hediyeelik eşya,tuğla kiremit, maden vb emek yoğun sektörde olmak üzere ucuz işgücü olarak kullanılmaktadır. Ayrıca küreselleşme sürecinin getirdiği talep değişmelerine uyum ve giriş ve çıkışları kolay olmaları nedeniyle çocuk işgücü tercih edilmektedir. Bu yüzden ünlü uluslar arası şirketler bütün yasaklara rağmen halen üretimlerinin çoğunu, ucuz işgücü sağlamak maliyeti düşürmek adına çocuk işçiliğinin fazla kullanıldığı Hindistan, Çin, Tayland ve Kore gibi ülkelerde alt işveren aracılığıyla gerçekleştirmektedirler. Son yıllarda çocuk istismarını önlemek ve çocuk işçiliği ile mücadele amaçlı çocukları korumaya yönelik olarak ILO, Birleşmiş Milletler, Avrupa Sosyal Şartı(1965) gibi muhtelif bir çok uluslararası metinlerde koruyucu ve geliştirici yasal düzenlemeler getirilmesi sayesinde sorunda iyileşme belirtileri görülmektedir. Ancak gerçekleştirilen bu hukuki düzenlemelerin ve diğer proje çalışmaları sonucu kısmen iyileşme sağlanmışsa da uygulama sorunları nedeniyle hedeflenen etkinlik sağlanamamıştır. Çünkü uzun soluklu, mücadele gerektiren, karmaşık nitelikli olan sorunun köklü çözümü için aşılması gerekli siyasi,sosyal ve ekonomik manada hayli engeller bulunmaktadır.

2. ÇOCUK İŞÇİLİĞİNDE TÜRKİYEDEKİ GENEL DURUM ILO - IPEC PROJESİ

Türkiye de çocuk işçiliği sorununun ilgili istatistikler dikkate alındığında, bütün

dünyada olduğu gibi ülkemizde de genel anlamda sayısal olarak son yıllarda azalmakla beraber önemini hala korumaktadır. Bu nedenle geleceğin teminatı olan çocuğun ruh ve beden sağlığını önemseyen ülkemiz, çalışma yaşamının öncelikli risk grubu olan çocuk işçiliği ile mücadeleye önem vermektedir. Özellikle ÇSGB, 1990'lı yılların başından bu yana konuyla ilgili yoğun faaliyetler yürütmektedir. Bu konuda 1992 yılında ILO ile Türk Hükümeti arasında imzalanan anlaşma ile başlatılan IPEC Projeleri'nin koordinatörlüğü ÇSGB Bakanı İmren Aykut iken Çalışma Genel Müdürlüğü (ÇGM) Çalışan Çocuklar Birimi (ÇÇB) tarafından yürütülmüştür. Başlangıçta bu birimde bir sekreter bir teknik bir sosyal İş müfettişi olarak kendimin de bulunduğu üç kişi ile çalışmalar başlatılmıştır. Ancak birimin yasal zeminden yoksun olması bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki bahsi geçen ÇÇB nin yönetimi de genelde İş Teftiş Kurul Başkanlığından görevlendirme ile atanan İş Müfettişlerince yürütülmekte idi. Bu yüzden her Bakan ve ÇGM gibi üst yöneticilerin değişmesi ile birlikte bu birimin verimliliği düşürecek nitelikte mevcut kilit personelinin de değiştiğini gözlenmektedir (Dayıoğlu, Hoşgör, 2010:82). Nitekim bu bölümün ismi 2008 Mart ayında Çalışan Çocuklar Dairesi (ÇÇD) olarak değiştirilmiştir. Son olarak ise yine birime ilişkin 2010 yılında yapılan revizyonda ÇSGB ÇGM ne bağlı olmak üzere çocuk, kadın ve engellileri de kapsayan Dezavantajlı Gruplar Daire Başkanlığı kurulmuş ve ÇÇD de Çalışan Çocuklar Şubesi Müdürlüğü ismi adı altında buraya bağlanmıştır; Sonuç olarak bugüne kadar ÇÇD soruna ilişkin uygulanan projelerin koordinasyonunu yürütmüştür. Ayrıca bu birim (ÇÇD) ülke genelinde konuya ilişkin yürütülecek programa yön vermek amacıyla oluşturulan Ulusal Yönlendirme Komitesi ve geniş katımlı bir Danışma Grubunun sekretaryalığını da üstlenmiştir. Belirtilen süreçte 1992 yılında Dünyada IPEC programına katılan ilk altı ülkeden biri olan Türkiye, çocuk işçiliği konusunda önemli adımlar atmıştır. ÇÇD nin yararlanıcı kuruluş olduğu IPEC projesinin temel amacı Türkiye de çocuk işçiliğinin en kötü çalışma biçimlerini ortadan kaldırmaktır. Belirlenen hedef için izlenecek strateji ise ulusal politikaları oluşturmak, kısa, orta vadede çalışan çocukları korumak okula yönlendirmek (çocuğun yaşına göre bu yatılı örgün eğitim, yaygın eğitim, uzaktan eğitim vb olabilmektedir.) ağır ve tehlikeli işlerden uzaklaştırmak ve çalışma şartlarını ıslah etmek olup uzun vadede ise çocuk işçiliğini tamamen ortadan kaldırmak olarak özetlenebilir. Bu çerçevede ILO ile yakın işbirliği içerisinde ILO-IPEC projesinin bitimine kadar ÇSGB, İş Teftiş Kurulu, MEB, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Belediyeler, İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Sendikalar, Üniversiteler vb resmi ve gönüllü kuruluşlar birçok projeyi başarıyla uygulamışlardır. Diğer yandan bu kuruluşlardan en aktif ve örnek nitelikte olanı merkezinde işveren sendikalar konfederasyonunun (TİSK) olduğu Pendik projesi olduğunu belirtmek gerekir. Söz konusu "Çalışan Çocuklar Bürosu" işveren kuruluşları açısından bir örnek oluşturmakta olup, bugün dünyada özellikle gelişmekte olan ülkeler için bir model olarak değerlendirilmektedir. Pendik'teki TİSK-ILO Çalışan Çocuklar Bürosunda, proje kapsamında işbirliği yapılan Marmara Üniversitesi Sağlık Eğitim Fakültesi öğretim üyeleri ve öğrencileri vasıtasıyla, iş yasası kapsamı dışındaki küçük işyerlerinde çalışan çocuklara ilk yardım tedbirleri, hastalıklardan korunma, iş sağlığı ve güvenliği, sağlık

hizmetlerinden yararlanma, sigara ve uyuşturucu maddelerin zararları, ağız diş sağlığı, kişisel temizlik, ergenlik, cinsel yolla bulaşan hastalıklar ve sağlıklı beslenme şekilleri hakkında bilgi verilmiştir.(1)10 Benzeri nitelikte ilgili resmi ve gönüllü kuruluşlarca ILO-IPEC çerçevesinde yürütülen toplam 120 projede, tarafların çabaları sonucunda, kamuoyu oluşturmak, ilgili tarafları konuya ilişkin eğitmek, ulusal kapasitenin güçlendirilmesi, birlikte çalışmanın desteklenmesi, güçlendirilmesi ve koordinasyonu, veri tabanı oluşturulması anlamında bir dizi etkin faaliyetler yürütülmüştür. Bunlardan soruna ilişkin olarak 1994 ve 1999'da TÜİK, veri tabanı oluşturulması ve kullanılması için Çocuk İşgücü İstatistiklerini, Ekim dönemi Hane İşgücü İstatistikleri içinde modüller olarak başlattı. Her ne kadar 1994 taramasında kapsama alınan yaş grubu 6-14 arası olsa da, 1999'da -ILO'nun 182 numaralı Sözleşmesine uygun biçimde- bu yaş grubu 6-17 yaşlarını içerecek şekilde genişletildi. Bu taramalar, çalışan çocukların sektörel istihdamı, çalışma koşulları ve hanelerinin sosyo-ekonomik ve demografik karakteristikleri ve beklentilerini kapsayan ulusal çapta bir veri tabanı geliştirmek için başlatıldı. Ayrıca bu süreçte çocuk işçiliği sorununa ilişkin duyarlılık, model oluşturma, 8 yıllık zorunlu eğitimin uygulanmasına katkı, çocuk işçiliğini önlemenin diğer politikalarla bütünleştirilmesi alanlarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir (Çağlar,2009:36) . Bu bağlamda çocuk işçiliğinin önlenmesi hükümetimizin 9.5 yıllık planlarında da yer almıştır. Burada temel çerçeve niteliğindeki çocuk işçiliği ile mücadele sürecinde kabul edilen uluslararası belgeleri, önemleri gereği özetlemek gerekirse: Çocuk Hakları Deklarasyonu (1924), BM Çocuk Hakları Evrensel Bildirgesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi (1948), Avrupa Sosyal Şartı md.7(1965),Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989), ilgili ILO (UÇÖ) sözleşmeleridir. Söz konusu ILO sözleşmelerden son olarak 138 ve 182 sayılı Sözleşme'nin de onaylanmış olması dikkate alınarak eylem programlarının ve yürütülecek faaliyetlerin daha ziyade bu riskli alanlara yoğunlaşması hedeflenmiştir. Bu bağlamda ÇÇD, ilgili tüm kurum ve kuruluşların katkılarıyla “Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi”(ZBPP) hazırlanmış olup buna göre öncelikli hedef grupları olarak; “Sokakta Çalışma, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Ağır ve Tehlikeli İşlerde Çalışma, Tarımda Aile İşleri Dışında, Ücret Karşılığı Gezici ve Geçici Tarım İşlerinde Çalışma” olarak belirlenmiştir. Hükümetin, çocukların çalışma yaşamına girmesinde temel nedenlerden olan; yoksulluğun çözümü, eğitimin kalitesinin ve ulaşılabilirliğinin sağlanması, toplumsal bilincin artırılması vb detaylar programdaki geniş kapsamlı tedbirlerle çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin 10 yıllık bir zaman periyodu (2005-2015) içinde önlenmesini temel hedef olarak almıştır.

(1)Bu çalışmalarda amaç, bilinçli bir şekilde yetişecek çocukların, geleceğin işverenleri olarak yanında çalıştıracağı çıraklara da bu bilgisini aktarabilmesidir. TİSK proje kapsamında, işbirliği yaptığı Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Merkezi Vakfı'nın (www.fisek.org.tr). yardımıyla önce Pendik MEM'inde toplam 330 çalışan çocuğun sağlık taramasını yapmıştır. Kayıt için ön şart olan sağlık raporunun varlığına rağmen ilk kez kapsamlı bir sağlık taramasından geçtiklerini ifade eden çocukların büyük bir kısmında sağlık sorunları görülmüştür. Bu dönemde TİSK'in yürüttüğü bu projede; TİSK, Pendik Sanayi Sitesi İşverenleri, MÜ Sağlık Eğitim Fakültesi, Fişek Enstitüsü ÇÇ

Merkezi Vakfı ve MEB Pendik MEM'in tecrübe ve imkanlarını sentezlenmesi önem arz etmektedir (<http://www.tisk.org.tr/ipec.asp>).

Hükümetin, çocukların çalışma yaşamına girmesinde temel nedenlerden olan; yoksulluğun çözümü, eğitimin kalitesinin ve ulaşılabilirliğinin sağlanması, toplumsal bilincin artırılması vb detaylar programdaki geniş kapsamlı tedbirlerle çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin 10 yıllık bir zaman periyodu (2005-2015) içinde önlenmesini temel hedef olarak almıştır. Hükümetin, çocukların çalışma yaşamına girmesinde temel nedenlerden olan; yoksulluğun çözümü, eğitimin kalitesinin ve ulaşılabilirliğinin sağlanması, toplumsal bilincin artırılması vb detaylar programdaki geniş kapsamlı tedbirlerle çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin 10 yıllık bir zaman periyodu (2005-2015) içinde önlenmesini temel hedef olarak almıştır. Bir çok kamu kuruluşu ve sosyal taraflarca, Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin ZBPP Çerçevesi'nin uygulanmasına destek vermek üzere 2005 yılı başından itibaren çocuk işçiliğinin yoğun olarak görüldüğü bir çok ilimizi kapsayan projeler uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede öncelikli risk taşıyan yedi ilde valiliklerin başkanlığında resmi, gönüllü kuruluşlar ve üniversitelerin işbirliğini sağlamak üzere il eylem komiteleri oluşturulmuştur. Halen ise bu konuda ÇSGB'nin işlevi daha etkin yürütmek adına il istihdam kurullarını harekete geçirmeyi planlamaktadır. Sonuç olarak, Türkiye'de çocuk işçiliğinin önlenmesi ulusal bir öncelik olmuş, resmi ve gönüllü kuruluşlar eş güdüm içerisinde, güç birliği yaparak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Diğer yandan IPEC projeleri çerçevesinde kurulan TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, TİSK, ÇSGB ÇÇD, IPEC desteğinin çekilmesinden sonra da hizmetlerini sürdürülebilir yapıya kavuşmuşlardır. Yürütülen projelerin çeşitliliği çocuk işçiliği sorununun değişik boyutlarının anlaşılması açısından Türkiye'nin başarısını simgelemektedir. Bu açıdan yürütülen projeler ve sorunun çözümüne getirilen yeni yaklaşımlar çocuk işçiliği ile mücadele eden diğer ülkelere örnek olabilecek boyut ve çeşitliliktedir.

3. ÇSGB İŞ TEFTİŞ KURULUNCA (İTK) ILO-IPEC ÇERÇEVESİNDE YÜRÜTÜLEN PROJE AMAÇ VE FAALİYETLERİ

ILO-IPEC programı çerçevesinde yürütülen projelerde koordinasyon işlevini üstlenen ÇSGB konumu gereği en aktif Devlet kuruluşları arasında yer almaktadır. Nitekim 1992 yılından itibaren UÇÖ'nün Çocuk İşçiliğini Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (ÇİSEUP) kapsamı altında ILO-IPEC programı çerçevesinde 1993-2008 yılları arasında ÇSGB İTK'ca sekiz projenin yürütüldüğü gözlenmektedir. Söz konusu projelere ilişkin çalışma alanı seçilirken, önceki araştırmaların değerlendirilmesinin ışığında öncelikli riskli alan olarak belirlenen sanayi sektöründeki çocukların genel olarak çalışmakta olduğu oto tamir ve bakım, mobilya ayakkabı imalatı tekstil vb küçük ölçekli işletmeler kapsama alınmıştır (ÇSGB,2011:50). Bu süreçte Türkiye 2001 yılında ILO'nun 182 sayılı EKBCÖK (kölelik,zorla çalıştırma, sokakta çalışma,çok ağır ve tehlikeli işlerde çalışma, uzun iş süresi) ilişkin sözleşmesinin onaylanmasından sonra öngörülen ivedi ve gerekli önlemleri almak üzere zamana bağlı program hazırlamıştır. Bu program 9. Beş Yıllık DPT hedeflerine, Hükümetin yoksullukla mücadele ve eğitimle ilgili programlarına paralellik arz edecek şekilde düzenlenmiş olup bu bağlamda ulusal

mevzuatımız,138 ve 182 sayılı ILO sözleşmelerinin uygulanmasını amaçlamaktadır. Ülkemiz bu çerçevede çözüm noktasında 2014 yılına kadar gerekenin yapılacağına ilişkin taahhüde bulunmuştur. Burada altı çizilmesi gereken husus olarak ILO/IPEC projelerinde merkez koordinatör olan ÇSGB İTK'ca, ILO/IPEC program kapsamında ilgili uluslararası mevzuatın gerektirdiği yükümlülüklerini ve ulusal mevzuatın uyarlanmasının yanında etkin uygulanması da hedeflenmiştir. İTK bu görevi öncelikle kuruluşuna ilişkin uluslararası temel belge olan ILO -81 sayılı Sanayi ve Ticaret İş Denetimi sözleşmesinin 3/a md.sinin ilkelerinden almaktadır. Buna göre çocuk işçiliği ile iş teftişi arasında açık bağ kurularak bütün Dünyada Çocuk İşçiliğinin Önlenmesinin İTK'nın asli görevlerinden olduğu vurgulanmaktadır. Bu görev yerine getirilirken ise İTK'nun karmaşık olan çocuk işçiliği sorunun sadece ilgili mevzuatın uygulanması ve yaptırımlarla çözülemeyeceği anlayışıyla hareket etmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede ILO-IPEC çerçevesinde yürütülen proje uygulamalarında hedef olarak, çalışan çocukların, eğitim, sağlık, sosyal gelişmelerine ilişkin sorunun kök nedenleri belirlenirken, çözümünde en etkin yöntem olan ilgili sosyal tarafların işbirliğinde aranması dikkat çekicidir. Bu arada görevli iş müfettişleri, projeleri yürütürken ILO'nun Çocuk İşçiliği ile Mücadele el kitabı ile kurulun kendi hazırlamış olduğu konuya ilişkin proje kitapları ve iş mevzuatından rehber olarak yararlanmıştır. Mücadelede strateji olarak ise öncelikle ilgili kurumlar arası işbirliği, çalışma ortamının ıslahı, eğitime yönlendirme, kamu oyunu sorunla ilgili bilinçlendirme vb önleyici nitelikteki alt yapı ve kültürün oluşturma stratejileri tercih edilmiştir (ÇSGB,ÇÇB-2009). Bu bağlamda İTK ca EKÇOK amacıyla öncelikle çocuk ve gençlerin sağlıklı gelişimleri için yürütülen projelerdeki amaçları özetlemek gerekirse :

- 15 yaşın altındaki çocukların çalışma hayatından çekilmesi ve mesleki eğitime yönlendirilmesi,
- 15-18 yaşlarındaki çocuk ve genç işçilerin ağır ve tehlikeli işlerde çalışmalarının önlenmesi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi,
- 3308 sayılı MEK kapsamındaki meslek dallarında çırak (öğrenci) statüsü dışında 18 yaş altındaki çocukların çalışmasının önlenmesi,
- İşverenlerin, çocuk ve genç işçilerin bilinçlendirilerek çalışma koşullarının iyileştirilmesi sıralanabilir (ÇSGB,2011:53). Diğer yandan ILO-IPEC çerçevesinde İTK'ca gerçekleştirilen projeler aşağıdaki şekilde yeni tarihten eskiye doğru sıralanabilir: Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi ve Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi projesi (2011)
- Mobilya Sektöründe çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin sona erdirilmesi (2007)
- Ağaç İşleri Sektörünün Çalışan Çocuklara Yönelik etkisi (2005)
- İzmir'de Seçilen öncelikli risk taşıyan Meslek Dallarında Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Önlenmesi (2005)
- Çocuk Emeği Hakkında İş Denetim Politikalarının Uygulanması (1997-1999)
- Yapıştırıcı Üreticilerinin Duyarlılıklarının artırılması(1996-1999)
- İş Müfettişlerinin Çalışan Çocuklar Konusunda Eğitimi (1995-1997)

- Kimyasalların Çalışan Çocuklar üzerinde Etkisi (1995-1999)
- Çocuk İşçiliği Video Kasetlerinin Çoğaltılması(ÇSGB,2011:16).

4. ILO/IPEC KAPSAMINDA ÇSGB-İTK'NUN OTO TAMİR VE BAKIM İŞYERLERİNE İLİŞKİN EN KÖTÜ KOŞULLARDA ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN SONA ERDİRİLMESİ (EKBCSE) AMAÇLI PROJE BULGULARINA GÖRE SANAYİDE ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN SORUNLARI

ÇSGB-İTK bugüne kadar yapılan araştırmaların ışığında öncelikli riskli alan olarak görülen sanayide küçük işyerlerinden olan oto sanatkarlığı tamir ve bakım meslek dalında çalışan çocukların sorunlarını ortaya koymak ve çözüme katkıda bulunmak amacıyla Ankara'daki Şaşmaz ve OSTİM sanayi merkezlerindeki işyerlerinde proje denetim ve faaliyetleri planlanmıştır. İlgili proje ILO-IPEC program çerçevesinde en kötü koşullarda çocuk işçiliğinin sona erdirilmesine yönelik olarak oto tamir ve bakım işyerlerinde 2010 yıllarında İTK'ca gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak belirtilen proje denetim ve faaliyetlerine ilişkin elde edilen bulgular sayesinde, küçük sanayide çalışan çocuk sorununun neden ve çözümlerini aydınlatma noktasında önemli konulara dikkat çekilmektedir. Ayrıca daha önce de ILO/IPEC kapsamında EKBCSE uluslararası program amaçlı 1993-2008 yılları arasında 8 proje gerçekleştirilmiştir. Bu projeler arasında ise yine aynı çerçevede Oto Sanatkarlığı meslek dalında olmak üzere Ostim ve Şaşmaz sanayi sitelerinde yapılan ilk proje teftişi ile son 2010 proje denetimi sonuçları da dikkate alınarak benzeri iş alanlarında çalışan çocukların sorunlarına dair elde edilen bilgi ve bulguların mukayeseli yapılan genel değerlendirme sonucuna göre sorunlar: Proje kapsamında değerlendirmeye alınan işyerlerinin çalışma ortamı yönünden havalandırılmasının yetersiz, ortamın gürültülü ve uygun olmayan seyyar aydınlatma, ergonomik olmayan donanım vb. olumsuzluklar belirlenmiştir. Ayrıca proje için gidilen işyerlerinde genelde elektrik tesisatı ve topraklama sistemi ile kompresörlerin uygunsuz yerleştirildiği, bakım kontrol belgesinin bulunmadığı, zeminde tehlikeli boşluklar bulunduğu, kişisel koruyucuların kullanılmadığı, çıraklara sağlık raporlarının alınmadığı, fazla çalışma yapıldığı, yıllık ücretli izinlerinin kullanılmadığı yada eksik kullanıldığı dikkat çekmektedir. Diğer yandan mevzuata aykırı olarak çıraklara ve çocuklara yasal asgari ücretin altında ödeme yapıldığı tespit edilmiştir. Burada ilginç olan bir husus ise gerçekleştirilen son 2010 yılı proje teftişinde farklı işyerlerin gidilmiş olmakla birlikte çıraklara ödenen ücretler dışında yine aynı sanayi sitelerinde yine aynı konularda 1998-1999 yıllarında yapılan proje denetimlerinde de belirlenmiş olan noksanlık ve yasal aykırılıkların devam ettiğinin gözlenmesidir. Bunun nedeni ise büyük oranda mevcut yasaların etkin uygulanamamasıdır. Nitekim proje denetimlerinin uygulandığı sanayi merkezlerindeki işyerleri İş yasası ve 3308 sayılı kanun kapsamında olup her ne kadar yasal koruma altına alınmışsa da yasaların uygulamasında ve denetiminde koordinasyonsuzluk, alt yapıdaki uygunsuzluk veya yaklaşım tarzlarındaki yetersizlikler nedeniyle belirtildiği gibi sorunlar bulunmaktadır. Nitekim bunlardan biride SGK göre çıraklık kanunu kapsamı dışındaki meslek dallarında Borçlar Kanununa göre çıraklık sözleşmesi ile küçümsenmeyecek sayıda sigortasız çalışan çocukların varlığıdır.

İşverenler, BK göre 18 yaşın altındaki çocukları çıraklık sözleşmesi ile sosyal güvencesiz çalıştırabilmektedir (Burçin, Karadeniz,2004:42). Benzeri uygulama sorunlarına örnekler vermek gerekirse; sanayide çalışan çocuklara ilişkin yapılan birçok araştırmada görüldüğü gibi; çırakların ve stajyerlerin ilgili mevzuatın şart ve amacına uygun olarak öğrenci statüsünde çalıştırılmayıp genelde ucuz işgücü olarak kullanıldığını göstermektedir. Çırakların hukuki durumlarını eğitimi düzenleyen 3308 sayılı yasaya göre bir meslek dalında çıraklık sözleşmesi uyarınca meslekle ilgili tüm bilgi beceri ve iş alışkanlıklarını iş içerisinde geliştiren kişiye çırak denir (Md.3-c). Yine MEK md.10/11'e göre; 19 yaşından gün almış olanlardan daha önce çıraklık eğitiminden geçmemiş olanlar yaşlarına ve eğitim seviyelerine uygun olarak düzenlenecek mesleki eğitim programlarına göre çıraklık eğitimine alınabilir, diyerek çıraklık yaşındaki sınırın yükseltilmesinin önünün açılması işverenlerin iştahını kabartmış, bu yüzden son yıllarda özellikle çırak adı altında yetişkin işçiler çalıştırılarak yasa istismar edilmektedir (<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/info/genclerinstihdami.pdf>;Fidan ,2011:61). Ayrıca küçük atölyelerdeki çırakların çok az bir bölümü MEM'ne devam edebilmektedir. Çalışan çocukların % 81,8'i MEK kapsamında olmasına karşın yalnızca yüzde 24,7'si çıraklık okuluna gidebilmektedir (Karabulut,1998:23). Diğer bir sorun ise mevcut mevzuatın denetiminin etkin olmamasıdır. Birçok kurumun (SGK, Bakanlık İş Müfettişleri, İşyeri Denetleme ve Danışma Gruplarının (İDDG) sorumlu olduğu çocuk çalışması konusunda mevzuatın etkin uygulanması için önce sorumlu denetim kurumları arasında yeterli işbirliğinin sağlanması gerekir. Özellikle iş yasası kapsamında olmayan riskli küçük işyerlerinin denetiminden sorumlu TESK bünyesindeki özdenetim niteliğindeki İDDG'nın daha sık işyeri ziyaretlerinde bulunmaları beklenmektedir. (ÇSGB,2011:103). Ancak bütün söz konusu eksikliklere rağmen gelinen süreçte ILO-IPEC programınca sürdürülen proje, mücadele stratejileri sonucunda etkili neticenin alındığı bütün alanlarda çocuk çalışan sayısının artan oranda azaldığı gözlenmektedir. Özellikle sekiz yıl kesintisiz zorunlu eğitim uygulamasının bu sonuçta etkili olduğu düşünülmektedir.

5. ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE İLİŞKİN BAZI DEMOĞRAFİK TEMEL GÖSTERGELER

TÜİK tarafından son yıllarda ILO/IPEC in çocuk işçiliği İstatistiki bilgi izleme programı çerçevesinde (SIMPOC) 1994, 1999 ve 2006 yılına kadar yapılan çocuk işgücü anketi daha sora yapılmamışsa da bu alanda işgücü istatistiklerinden elde edilen 15-17 yaş grubuna ilişkin verilere göre değerlendirme yapılabilmektedir. Gelinen süreçte TÜİK - 2007 verilerine göre Türkiye, 1994-2006 arasında 6-17 yaş arasında çalışan çocukların oranını yüzde 15,2'den yüzde 5,9'ya düşürmüştür. Ancak halen 6-17 yaş grubunda bulunan 16 milyon 264 bin çocuktan, yüzde 5,9'u ekonomik bir işte çalışmaktadır. (958 bin kişi). İstihdam edilen bu çocukların yüzde 66'sı erkek, yüzde 34'ü ise kızdır. Çalışan çocukları %31.5 okula devam ederken %68.5 okula devam etmemektedir. Bu çocukların çalışma alanlarına bakıldığında yüzde 40,9'u tarım (392 bin kişi), yüzde 59,1'i tarım dışı sektörde (566 bin kişi) faaliyet gösterirken, yüzde 53'ü ücretli veya yevmiyeli, yüzde

2.7'si kendi hesabına veya işveren, yüzde 43,8'i ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır.. Geriye kalanların büyük bir kısmı düzenli işyerlerinde istihdam edilmektedir. Bu çocukların 2030 yılında 25-35 yaş aralığında olacakları göz önünde bulundurulunca durumun önemi anlaşılmaktadır. Çünkü öncelikle çalışan çocukların %68.5 hiçbir okula devam etmemesi ciddi bir risktir. Ayrıca bu çocukların hiç okula gitmemelerinin ana sebebi yoksulluktur. Ayrıca okula gitmemiş olanların yaklaşık yüzde 64,6'sı ise kızdır (www. tüik.gov.tr). TÜİK 'e göre, halen çalışan çocukların eğitim durumu ise en fazla ilköğretim mezunu dur. Bu durumda bu çocuklar getirisi çok düşük işlerde vasıfsız işçi olarak çalışmaktalar. Mevcut yetersiz eğitim durumları ise gelecekte bunların daha iyi şartlarda iş imkanları elde etmelerine fırsat vermeyecektir. Bu nedenle uzun vadeli yüksek büyümeyi yakalamak için stratejik kaynak olan geleceğin kaliteli insan gücünü hazırlamak bakımından bu genç nüfusa geleceğin mesleklerine göre nitelik kazandırmak önem arz etmektedir (BETAM, www.bahcesehir.edu.tr/tr/tag/egitim/). TÜİK 2006 çocuk işgücü araştırma sonuçlarından anlaşılacağı gibi tüm sektörlerde çocuk çalışmasının gerilediği belirtilmiştir (TİSK ve TÜRK-İŞ, 2007). Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir konu ise TÜİK verilerine göre, bu azalma şehirleşme nedeniyle en fazla tarım sektöründe görülürken, sanayi ya da hizmet sektörü gibi tarım dışı alanlarda benzeri şekilde önemli bir azalma gözlenmemektedir. Diğer yandan SGK nun verilerine göre informal sektörde kayıt dışı çocuk istihdamının arttığı gözlenmektedir (Toran,2010:306). Her halde tablonun geneline bakıldığında çocuk istihdamında önemli azalma görülmekte olup bunda ise zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması ile kızları okula yönlendirme kampanyalarının etkisi olabileceği düşünülmektedir.

6. SORUNLAR VE DEĞERLENDİRME

Çocuk emeğine ilişkin ülkemizdeki mevcut iyimser resmi istatistiklere rağmen bölgesel ve yerel düzeyde yapılan araştırma sonuçlarına göre tablonun hiç de iç açıcı olmadığı, fiiliyatta halen sosyo- ekonomik sorunlar, göç, kayıt dışılık, çarpık şehirleşme, gayri resmi sektörün gelişimi ve örgün eğitimin yetersizliğinden kaynaklanan vs nedenlerle çocukların büyük bir oranının çalışma hayatına katılmak zorunda kalmaktadırlar (Kayhan,1997:5). Nitekim konuya ilişkin araştırmalar göstermektedir ki, çalışan çocukların büyük çoğunluğunun genelde ekonomik ihtiyaç nedeniyle çalıştıklarını ortaya koymakta olup çocukların %38,4'ü aile gelirine katkıda bulunmak, %19,8'i ailedeki ekonomik etkinliklere yardımcı olmak ve %15,9'u da ailevi nedenlerle çalıştıklarına işaret ederlerken, sadece %10,4'ü bir meslek edinebilmek için çalıştıklarını belirtmişlerdir (Ertürk, 2010:33). Aynı şekilde çocukların çirak veya ücretli olarak sanayide küçük işletmelerde çalışmalarının birçok nedenleri arasında yoksulluk başta gelmektedir. Bu bağlamda yaşanan küreselleşme olgusunu yol açtığı diğer olumsuzluklardan olan gelişmiş ülkelerdeki artan tüketim kaynak israfı ve dünyadaki gelir bölüşümü çarpıklığı ve adaletsizliğin yanında, geri kalmış ülkelerin kendi içindeki gelir dağılımındaki uçurum yoksulluk bataklığını beslemektedir. Diğer yandan bu süreçte özelleştirme rüzgarının yol açtığı işsizlik vb. nedenler aile bütçesine katkı anlamında tüm aile bireylerin yanında çocuklarında daha fazla çalışma hayatında yer almasına sebep

olmaktadır (Kayhan,2010:62-63). UNICEF ve konu uzmanlarının görüşüne göre, çocukların yaşına ve bünyesine uygun olmayan işlerde çalışırken maruz kaldığı hastalık ve riskleri ise şöyle özetlemek mümkündür : Yetişme çağındaki çocuk ve gençler üzerinde çalışılan işyeri çevresindeki usta,işçi,kalfa vb rol modellerin yetersizliği, fiziki, kimyevi etmenler ve ergonomik olmayan iş ortamı çok daha olumsuz sonuçlara meydan vermekte ruh beden hastalığı ve iş kazalarına yol açmaktadır. Örneğin bu anlamdaki sorunlar, gelişme bozukluğu , organ kaybı, yanık ve cilt hastalıkları ve işitme bozuklukları, bel, sırt ağrısı, solunum, sindirim rahatsızlıkları,baş dönmesi ile fiziki,sosyal ve psikolojik yönden gelişme bozukluğu gibi konulardır (UNICEF,2006:14) .Bu anlamda ülkemizde çocuk işçiliği ile mücadelede her ne kadar yeterli etkinlik sağlanmasa da iş yasası kapsamındaki işyerleri nispeten ilgili mevzuat ve 3308 sayılı MEK ile düzenlenerek koruma altına alınmıştır. Ancak iş yasası kapsamı dışında kalan çocukların yine yaygın olarak istihdam edildikleri küçük işletmeler, tarım sokak ve informal sektörde yürütülen çalışmalarda çocuk istismarına önlemeye yönelik ciddi bir düzenleme ve müdahale gerektiren yasal boşluklar bulunmaktadır. Nitekim bu marjinal kayıt dışı alanlar adeta mevcut işsizlik fakirlik ortamı nedeniyle ucuz emekle ayakta kalabilmektedirler. Soruna ilişkin öncelikli çözümlerden olarak, ÇME sisteminin iyileştirilmesi için yeni meslekleri ve teknolojileri etkin öğrenme, standart sağlık ve güvenliği sağlama noktasında yeniden gözden geçirilmesinde fayda görülmektedir. 1992 yılından beri ülkemizde uygulanan ILO/IPEC çerçevesinde çocuk işçiliğinin sonlandırılması için kısa vadede, 15 yaşından küçüklerin örgün eğitime kazandırılması,yaşça büyük (15-17) tehlikeli işlerden daha güvenilir işlere yönlendirilmeleri, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sağlık hizmetlerine ulaşımın kolaylaştırılması,genel ulaşım, boş zaman etkinliklerinin ve eğitim kalitesinin geliştirilmesi uzun vadede ise çalıştırmanın tamamen sonlandırılması hedeflenmiştir (www.fisek.org.tr). Ancak gelinen süreçte kısa vadeli hedeflerin hiçbirine ulaşamadığı gibi uzun vadenin de oldukça uzak olduğu görülmektedir (Toran, 2010:307). Buz dağı misali derin nitelik arz eden çocuk işçiliği ile mücadelede gerekli etkinliğin sağlanmamasının nedenlerine ilişkin bir yazar şu ilginç sorgulamayı yapmaktadır : “ILO ve UNICEF, UNESCO, World Bank gibi ilgili uluslararası kuruluşların eğer gerçekten misyonları, toplumun en güç durumundaki çocukların durumlarının iyileştirilmesi ise, savunulan yönetim kavramının şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri gereğince bu alanda icra edilen onlarca proje için alınan milyonlarca avro hibelerin ne şekilde harcadığını kamuoyu ile paylaşmaları gerekmektedir. Kaç lira doğrudan çocuklar için harcanıyor; kaç lira yüz binlerce lira tutarındaki sayısız “farkındalık yaratma” ve “kapasite geliştirme” vb. isimlerle çok yıldızlı otellerde düzenlenen ve günlerce süren toplantılara harcanıyor; kaç lira ortaklarına çeşitli isimler altında ödenekler olarak aktarılıyor öğrenmek hakkımız.” (<http://www.taraf.com.tr/haber/insan-haklarindan-cocuk-haklarina-61-yillik-bir.htm>)

7. SONUÇ YERİNE

Sorunun niteliği icabı kesin çözümü, sadece kısa erimli ağırlıklı olan yukarıda belirtilen uygulamalarla değil, uzun vadeli yapısal sorunlar ve ekonomik eşitsizliklerin düzeltilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda sosyal devletin gereği olarak aile refah düzeyinin her yönden yükseltilmesi gerekir. Devletin ise bu konuda sivri sinek öldürme yerine bataklık kurutma anlamında istihdamı geliştirici, gelir dağılımını düzenleyici politikalar geliştirmesi sonuçta etkin olacaktır. Problemlerle ilgili olarak kısa erimli tedbirler olarak, değinilen yasal boşlukların doldurulması, kanunların amacına uygun kullanılmasının denetimi, imzalanan ILO ve Çocuk Hakları Sözleşmesi vb uluslararası normların hayata geçirilmesine özen göstermek gerekir. Bu çerçevede izlenen stratejilerin etkinliği için başta anne babalar, işverenler vb sosyal taraflar olmak üzere yetişkinlerinde eğitilerek sesini duyuramayan çocukluğunu yaşayamayan küçük çalışanların sorunlarına daha duyarlı yaklaşımları beklenmektedir. Çocukların yeteneklerini gerçekleştirme noktasında eğitim imkanları ve kalitesinin artırılmalıdır. İlgili resmi ve gönüllü kuruluşların ise çocuk işçiliği ile mücadelede aynı şekilde duyarlı davranarak yakın bir işbirliği içinde çalışmalarının sürdürmelerinin önemini burada vurgulamak gerekir. Bu anlamda, soruna herhalde esasen yaratıcının bize emanet ettiği çocukların doğal dokusunu tahribata yönelik her türlü kirli çevre koşullarına insanlık için bir tehdit anlayışıyla empatiyle yaklaşmak gerekir. Bu çerçevede Dünyadaki barışın tesisi zenginleşen gelir kaynaklarını insan hakkı merkezli, sosyal adalet ve paylaşımcı zihniyetle kullanılmasından geçmektedir Problemin kök nedeni olan yoksulluk boyutunun çözümü için öncelikle gelişmiş ülkeler, ulus üstü örgüt ve güçlere, karar mercilerine büyük sorumluluk düşmektedir. Bu nedenle barış, adalet kadar sağlıklı kuşak yetiştirme adına çocuk işçiliği ve istismarı ile mücadele etmek insanlığın görevi olması gerekir. Bu konu aynı zamanda insanlığın kendisine olan saygısının da gereğidir, diye düşünülmektedir..

KAYNAKLAR

Accelerating Action Against Child Labour, Global Report under the follow up to the ILO Declaration Fundamental Principles and Rights at work, International Labour Conference,90 th Session 2010

Akyüz, E. Çocuk Hukuku: Ankara: Pegem Yayıncılık,2010.

Avsar Zeki, Öğütoğulları Eren. “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği İle Mücadele Stratejileri”,Sosyal Güvenlik Dergisi .39-9,Kasım 2012.

BETAM,(2009). Darbaz ve Uysal Kolaşın, Araştırma Özet, www.bahcesehir.edu.tr/tr/tag/egitim/- 10.6.2010

Bulut, Işıl , “Çocuk Çalıştırmasının Psiko-Sosyal Boyutları ve Sonuçları” Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları, (Editör: Ertan Kahramanoğlu) Ankara: H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı Ortak Yayını,1996.

Çağlar A. Şule. Çocuk işçiliğinin Sona Erdirilmesi Türkiye Deneyimine Kapsamlı Bir Bakış,(IPEC) ILO Office, Ankara:2009.

Çelik Aziz. “Türkiye de Çocuk Emeği” , içinde: Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü, (Derleyen: Kemal İnal),Ankara: Ütopya Yayınları, 2010.ss 54-77

ÇSGB Çalışan Çocuklar Birimi (2009). “Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi Raporu” csgb.gov.tr 10.6.2011

ÇSGB İş Teftiş Kurulu Başkanlığı. Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi ve Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi projesi Genel Değerlendirme Raporu, Ankara:2011.

Dayıoğlu Meltem, Hoşgör Ayşe Gündüz, “Türkiye de Çocuk Emeği” , içinde: Türkiye de Çocuk Emeği ve Sosyal Politika Alternatifi Düşünmek İçin Egemen Söylemin Eleştirisi , (Derleyen: Kemal İnal),Ankara:Ütopya Yayınları, 2010.ss 77-133

Ertürk Yakın, Türkiye de Çocuk Emeğinin Kullanım Biçimleri,İçinde: Türkiye de Çocuk Emeği, (Derleyen: Kemal İnal),Ankara:Ütopya Yayınları, 2010.ss 29-39

Fidan, T. Çocukluğun Tarihi. Uluslar arası Sözleşmelere Göre Çocuk Hakları. Yayınlanmamış Ders Ödevi. Ankara: A.Ü. EBE. EYT.2011

Fişek Gürhan, (2008).Türkiye de Çocuk Emeği Çalışmalarına Bakış,www.fisek.org.tr erişim (15.06.2010)

HAKYEMEZ, Adile (2009). <http://www.taraf.com.tr/haber/insan-haklarindan-cocuk-haklarina-61-yillik-kandirmaca-mi-bir.htm> Taraf Gazetesi, -(11.12.2010)

ILO (2009). IPEC, WWW.İlo.org.tr (15.3.2012)

ILO(2010).http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/info/genclerinstihdam_i.pdf(15.2.2012)

ILO (2010). IPEC - Geneva: ILO, - 1 v. WWW.ilo.ORG/IPEC(15.3.2012)

Karabulut Özcan,Çocuk İşçiliğine Karşı Sendikal Mücadele:Türk İş Modeli,Ankara: No:224, 1998.

Kayhan Necati, Çalışan Çocukların Sorunları, Ankara: Türkiye Orman İşçileri Sendikası Yayını, 1997.

Kayhan Necati,Küreselleşme, Sosyal Devlet ve Haklardaki Geri Çekilme Bağlamında Türkiye de Yıllık izin Hakkı ve Bazı Uygulama Sorunları, Ankara:Tes İş Eğitim yayını,2010

Kayhan Necati, Bilgi Çağında Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması 11, Mesleki Eğitimde verimlilik Arayışları ve İstihdam, (Editör: Asım Balcı) Beta,İstanbul ,2007,s.375-395

Küntay, E.: “21. Yüzyılda Çağdaşlık ve Köleci Uygulamalar Paradoksu”, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları.Ed: Özdek Y.,Ankara: TODAİ İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, No:19, 2002.

TİSK ve TÜRK İŞ, (2007) Dünya da ve Türkiye de Çalışan Çocuklar, TŞOF Matbaacılık, Yayın No 281.

TİSK (2010). [://www.tisk.org.tr/ipec.asp](http://www.tisk.org.tr/ipec.asp) (10.5.2011)10

Toran Mehmet. “Yoksul Çocukların Kaderi Çalışmak”,İçinde: Türkiye de Çocuk Emeği,(Derleyen: Kemal İnal),Ankara:Ütopya Yayınları, 2010.ss 290-313

TÜİK(2010). Çocuk İşgücü Anketi,2006 İndirme Tarihi:(7.10.2011)

UNICEF (2006). Üç Aylık UNICEF Türkiye Bülteni<http://www.unicef.org.tr/tr/knowledge/detail/179/evet-deyin-ilkbahar> (10.12.2011)

Yereli Burçin Ahmet, Karadeniz Oğuz. Kayıt Dışı İstihdam, Ankara, Odak Yayın ve Dağıtım. 2004.